

**JOHANNES PRETORIUS, DIE STAMVADER VAN DIE PRETORIUSSE
VAN SUID-AFRIKA, SE JARE OP MAURITIUS 1666—1669 (I)**

Francois J. Pretorius

Professor van Interne Geneeskunde, MEDUNSA

SUMMARY

The Mauritius years of Johannes Pretorius, progenitor of the Pretorius family of South Africa (1666—1669)

The Mascarene Islands of Reunion (Bourbon), Mauritius and Rodrigues were discovered in 1513 by the Portuguese navigator, Don Pedro Mascarenha. Mauritius was initially called Ilha da Cirnos (Swan Island) after the swan-like but now long extinct dodo birds. The first settlers were Dutch seamen under Admiral Wybrandt van Warwyk who landed on the island in 1598 and named it Mauritius in honour of their stadholder Maurice of Orange (Nassau). The island which was strategically situated between the Cape and Batavia (Jakarta) in the East Indies was occupied by the Dutch East India Company for the first time in 1638. The main reasons for this occupation were firstly to avoid the menacing Portuguese presence along the East Coast of Africa and secondly the abundance of much sought after ebony on the island. Although the Dutch abandoned the island in 1658, the Dutch East India Company informed Jan van Riebeeck in 1657 that henceforth Mauritius would be administered by the Cape Council of Policy. This led to the second Dutch settlement which lasted for nearly half a century — from 1664 till 1710 — and forget the historic link between the Cape Dutch Settlement and the distant island of Mauritius.

In 1666, two years after the second Dutch occupation, Johannes Pretorius, European ancestor of the South African Pretorius family was sent to Mauritius by the Council of Policy at the Cape. This account of his departure from the Netherlands, his arrival at the Cape, his subsequent departure and three years' stay on Mauritius is set in the prevailing Cape and Mauritian history and has been compiled from South African and Dutch archivalia. As a young 22 year old midshipman he sailed from the Netherlands in December 1665 and after a brief sojourn at the Cape was commissioned by the Council of Policy as secunde to the island of Mauritius. His initial status was that of sick-comforter and subsequently also of secunde. During 1667 the Council of Policy suggested that he be considered for the office of governor of the island. He remained on Mauritius for three years and returned to the Cape in December 1669. On his return he wrote a comprehensive report on the wildlife, the horticultural prospects and the supplies of ebony on the island. He concludes his report by confirming the self-sufficiency of the settlement following the second Dutch occupation in 1664.

Die skilderagtige, gedeeltelik tropiese en vrugbare eiland van Mauritius in die Indiese Oseaan is in 1513 deur die Portugese ontdek. Hulle het dit die Swan-eiland (Ilha da Cirnos) genoem, vermoedelik vanweë die groot en nou uitgestorwe oervoëls, die dodo's, wat destyds op die strande gevind is. Die eiland is een van die Maskarene-eilande wat ook insluit Reunion (Bourbon) en Rodrigues. Hulle is vernoem na die Portugese seevaarder Don

Pedro Mascarenhas wat die eilande in 1513 ontdek het. Gelukkig was die ou Hollandse seevaarders van die sewentiende en agtiende eeu baie trots op hulle meer geloofwaardige dade. Tereg ook so want vir hierdie klein Europese volk was daar soms meer Nederlandse skepe ter see as die hele res van Europa. Gevolglik is elke seereis na die Ooste opgeteken en kan daar vandag in Den Haag uit hierdie rykste versameling van maritieme geskiedenis ter wêreld ook die vroeë geskiedenis van Mauritius gevind word. Hieruit is bekend dat die Hollanders in 1598 op die eiland geland en dit na hulle stadhouer Maurits van Oranje (Nassau), ook die seun van Willem van Oranje (Nassau), vernoem het. Teen 1638 het die Verenigde Oos-Indiese Companje (V.O.C.) besluit om die eiland vir die eerste keer te beset. Dit is strategies en gunstig ongeveer halfweg tussen die Kaap en Batavia (Jakarta) op pad na Oos-Indië geleë. Die vernaamste redes vir die besetting was om die Portugese besetting van die Oos-Afrikaanse kus te vermy en die groot voorrade gesogte ebbehout op die eiland. Alhoewel hierdie eerste besetting in 1658 beëindig is, het die V.O.C. in 1657 reeds vir Jan van Riebeeck in kennis gestel dat beplan word om Mauritius onder die Kaapse bestuur te plaas. 'n Minder bekende maar nietemin wetenskaplike geskiedkundige tydperk het hierdeur tussen die Kaapse nedersetting en die afgeleë Mauritius tydens die daaropvolgende tweede Nederlandse besetting van Mauritius tussen 1664 en 1710, ontstaan.

Ten spyte van heelwat inligting oor die Europese herkoms en familiegeskiedenis van Johannes Pretorius, stamvader van die Pretoriusse van Suid-Afrika, bestaan daar tot dusver geen volledige verhaal oor sy vertrek uit Holland tot en met sy terugkeer na die Kaap na 'n verblyf van ongeveer drie jaar op Mauritius nie. Daar bestaan selfs onsekerheid of hy eers die Kaap aangedoen het voor sy aankoms op Mauritius. Wat wel bekend is, en waarvan kortliks melding gemaak word, is dat hy op Mauritius as sieketrooster en sekunde in die diens van die V.O.C. was. Dr. C. Graham Botha, 'n voormalige hoofargivaris, het vermoedelik eerste in 'n tot dusver ongepubliseerde artikel, "Een Genealogiese Studie: Die familie Pretorius", kortliks na Johannes Pretorius se verblyf op Mauritius verwys.¹

Wat volg is 'n rekonstruksie van die ervaring van Johannes Pretorius sedert sy vertrek in Desember 1665 uit Holland tot en met sy terugkeer in 1669 na die Kaap. Uit die aard van die verhaal en die heersende omstandighede van sy tyd bevat dit minder bekende inligting oor die eerste jare van die tweede Nederlandse besetting in 1664 van Mauritius. Ook word dele van Johannes Pretorius se volledige verslag oor sy verblyf op Mauritius vir die eerste keer bekendgestel. Weens beperkte gegewens was dit nie altyd moontlik om Pretorius in die middelpunt van die vertelling te hou nie. Sy leefwêreld en tydgenote kry egter aandag, waardeur ons hom beter verstaan.

In Maart 1665 het Engeland formeel oorlog teen Nederland verklaar.² Dit was die begin van die tweede seeoorlog tussen hierdie twee vlootmagte. Die eerste seeoorlog tussen Engeland en Nederland in 1652 was een van die redes vir die stigting van die Kaap as 'n verversingspos en om die veiligheid van die swaargelaaide terugkerende skepe na Holland teen die Engelse en Portugese vlote te beskerm.³

Die direkte gevolg van hierdie tweede seeoorlog was die skielike toename aan die Kaap in 1666 van amptenare, insluitende soldate. As voorsorgmaatreël is bykomende soldate van verbygaande vlote aan wal gebring en is besluit om die ou fort uit Jan van Rie-

1. G.S. Preller: *Andries Pretorius*, (Johannesburg 1937), p. 14; C.C. de Villiers en Pama: *Geslagregisters van die ou Kaapse Families II*, (Kaapstad 1966), p. 732; J.A. Pretorius: Uitbreiding van die Geslagregister van die Pretorius-familie en ander mededeling (ongepubliseerde artikel), RGN, Pretoria, 1970, pp. 3–13; Kaapse Argiefbewaarplek A2397.
2. *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, VII, J. Kramer: *De Europese Grote Mogendheid*, 1648–1697, p. 141.
3. C.F.J. Muller (red.): *500 Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, (Kaapstad 1980), pp. 17 en 24.

beeck se tyd met 'n nuwe Kasteel te vervang.⁴

As 'n voorbeeld van die berigte wat die Kaap in die tyd uit Nederland bereik het, was die nuus van 18 November 1665 wat deur die skip 'Rhijnland' gebring is. Uit die briewe is berig ontvang dat die Hollandse en Engelse vlote op 13 Junie 1665 in 'n groot seestryd gewikkel was, waartydens die groot Nederlandse admiraal Wassenaer-Opdam met 16 of 17 oorlogskepe vermis geraak het. Drie skepe wat vir die vaart na die Ooste bedoel was, was ook vermis. Een hiervan sou die nuwe kommandeur, die opvolger van Wagenaer, na die Kaap gebring het. Nuwe skepe was intussen vir hierdie doel gehuur of gekoop. Verder het 60 van die 208 bemanningslede van die 'Rhijnland' skeurbuik opgedoen. Dit alles bevestig watter waagmoed die seereise van die tyd geverg het, en hoe belangrik dit was dat vars groente en proviand beskikbaar moes wees vir die gevaarlike tog na die Ooste.⁵

Dit is gedurende hierdie oorlogsklimaat en die magstryd ter see dat Johannes Pretorius van Goeree besluit het om die Nederlande te verlaat. Op Donderdag, 17 Desember 1665, vertrek hy as soldaat teen 'n besoldiging van 10 gulde per maand aan boord van die fluit 'Nuijtssenburgh', na die Kaap de Goede Hoop.⁶ Hierdie skip van 486 matrieke ton wat tussen 1664 en 1665 gebou is, was die eiendom van die Amsterdamse Kamer van die V.O.C. Dit was in hulle skeepswerf gebou en uitgerus vir sy eerste tog. Ook was dit die reël dat skepe van die Kamer van Amsterdam via die Texelse rede hierdie hawe op pad na die oop see verlaat. Aan boord die 'Nuijtssenburgh' was 115 seelui, 36 soldate en 2 passasiers, insluitende Johannes Pretorius.⁷

Na 'n seereis van ongeveer drie en 'n half maande is die aankomstyd van die 'Nuijtssenburgh' in die Kaapse hawe aangeteken as 14h00 die middag van 1 April 1666. Twee ander skepe was ook dié dag in die Kaapse hawe. Die fluit 'Opperdoes' wat reeds die 19de Maart in die Kaap vanaf Amsterdam aangekom het, het na Batavië vertrek terwyl die 'Swarte Leeuw' nog besig was om voorraad in te neem vir die reis na Batavië. Volgens die Joernaal of dagregister-aantekeninge het die 'Nuijtssenburgh' Holland op 17 Desember 1665 met 151 manskappe insluitende 38 soldate, verlaat. Behalwe twee sterftes aan boord gedurende die reis was dit andersins voorspoedig en het die bemanning goeie gesondheid geniet. Dit is verbasend aangesien skeurbuik veral in die tyd nog dikwels vir die dood van baie seelui op die lang en vermoeiende seereise verantwoordelik was. Die 'Nuijtssenburgh' se vaart van ongeveer drie en 'n half maande na die Kaap was ononderbroke. Die offisiere aan boord het geen bykomstige nuus gehad nie behalwe dat Frankryk moontlik oorlog teen Engeland sou verklaar, en dat 7 Britse skepe uit die Engelse kanaal verdwyn het.⁸ Ongeveer 15 dae later, op Donderdag 15 April, het die 'Nuijtssenburgh' weer die Kaapse hawe op pad na Batavië verlaat. Dié keer het die voormalige Kaapse Sekunde, die onderkoopman, Abraham Gabbema en sy familie, in die Tafelbaai aan boord gegaan. Twee soldate van die 'Nuijtssenburgh' is later weens siekte in die Kaapse hospitaal oorlede.⁹ Een van die soldate wat aan boord die 'Nuijtssenburgh' was, en in die Kaap agter-

4 G.C. de Wet: *Die Vryliede en Vryswartes in die Kaapse Nedersetting 1657—1707*, (Kaapstad 1981), p. 15.

H.C.V. Leibbrandt: *Precis of the Archives of the Cape of Good Hope, Journal 1662—1670*, 18.10.1665, p. 165.

6 A.J. Böeseken (red.): *Resolusies van die Politieke Raad II 1670—1680*, 6.3.1670, p. 32.

7 Rijks Geschiedkundige Publicatien, Grote Serie 166, Dutch Asiatic Shipping in the 17th and 18th Centuries: 1979, Vol 2, Outward-bound voyages from the Netherlands to Asia and the Cape (1595—1794), Inleiding en pp. 150 en 151.

8 H.C.V. Leibbrandt: *op. cit.*, 1.4.1666, p. 177.

9 H.C.V. Leibbrandt: *op. cit.*, 15.4.1666, p. 178, 3.5.1666, p. 178, 3.5.1666, p. 180, 24.5.1666, p. 181.

gebly het, was Johannes Pretorius, die stamvader van die Suid-Afrikaanse Pretorius-familie.¹⁰

Met die aankoms van Johannes Pretorius in April 1666, was Zacharias Wagenaer die kommandeur aan die Kaap. Die bouery aan die nuwe Kasteel was toe reeds in volle swang. 'n Paar maande voor sy aankoms, terwyl Johannes Pretorius reeds onderweg was na die Kaap, is die eerste vier stene van die nuwe Kasteel op 2 Januarie 1666 deur kommandeur Wagenaer, ds Johan van Arkel, sieur Gabbema, die Sekunde, en Hendrik Lacus, die Fisikaal, afsonderlik gelê.¹¹ Voor sy vertrek na Mauritius het Johannes Pretorius as soldaat in die ou fort tuisgegaan en het hy hom vir enkele maande terdeë van die klimaat en omstandighede van die nedersetting vergewis. Pas na sy aankoms is berig dat, hoewel die welkome reënseisoen begin het, dit skadelik was vir die lekkende dakke van die nedersetting se huise en skure. In die monsterrolle van die offisiere, soldate en matrose wat in die fort de Goede Hoop op 15 Mei 1666 gestasioneer was, word "Johannes Pretorius van Goeree" aangegee as 'n adelbors, dit wil sê 'n seekadet.¹² Waarskynlik het Johannes sy eerste Paasfees-nagmaal aan die Kaap op 23 April 1666 saam met die ander inwoners van die nedersetting gevier.¹³ Op Paasvrydag, 23 April 1666, het ook 'n retoervloot onder die aanvoering van admiraal Jacobus Cau gearriveer. Die vloot was gelaai met, onder andere, sy en fyn-linne uit Bengale en Ceylon.¹⁴ Teen 24 Mei 1666 was hierdie retoervloot van sewe skepe gereed vir die tweede skof op pad terug na Nederland, en het op dié dag uit die Kaapse hawe vertrek.¹⁵

Op Donderdag, 20 Mei 1666, het die Politieke Raad 'n besluit geneem oor die jaarlikse vervoer van voorrade na die eiland Mauritius. Dit was ook belangrik vir Johannes Pretorius wat so pas in die Kaap aangekom het. Ses weke na sy aankoms op 1 April 1666, het die Politieke Raad besluit dat vir die reis "gebruikct worden 'n fluit-scheepie Hooch Caspel" (Carspel). Die skip het in Maart van die vorige jaar reeds 'n verskeidenheid goedere na die groot garnisoen op Batavië vervoer. Die goedere wat na Mauritius geneem moes word, het voorrade, gereëdschap ens. vir die garnisoen daar ingesluit. Verder moes ook twee of meer perde, 8 of 9 skape en 'n paar honde ingeskep word. Tweedens moes die 'Hoog Caspel' van Mauritius na die Baai van St Augustine in Madagaskar vaar om rys in te skeep en slawe daar te probeer oplaai. Derdens is besluit om die besettingsmag op Mauritius te versterk. Vir die doel moes 7 of 8 soldate "die ambachten kunnen", gestuur word. Saam met hulle sou gaan 'n tweede opperhoof, Dirck Jansz Smient, en die Kaapse garnisoenboekhouer, Jacob Granaet. Die rede waarom Smient na Mauritius moes vertrek, was 'n voorsorgmaatreël ingeval die bestaande opperhoof, Juriaen (Georgius) Frederickus Wreede, moontlik oorlede, ontvoer of gedood sou wees. Die Kaapse boekhouer, Jacob Granaet, moes egter op die 'Hoog Caspel' aanbly en na Madagaskar reis. Hierdie reis sou aan die begin of op die uiterste teen middel Junie 1666 'n aanvang neem. Kommandeur Wagenaer het ook opdrag gegee dat die "opperhoofden" van die reis aan hom oor hul waarnemings en wedervaringe verslag moet doen.¹⁶ Wat hierna volg is 'n beskrywing van Johan-

10. A.J. Böeseken (red.): *Resolusies van die Politieke Raad II*, 6.3.1670, p. 32.

11. H.C.V. Leibbrandt: *op. cit.*, 2.1.1666, p. 169.

12. V.C. Reeks en Monsterrolle, Vol. 39, No. 2, 15.5.1666, p. 71; H.C.V. Leibbrandt: *op. cit.*, 11.4.1666, p. 177.

13. H.C.V. Leibbrandt: *op. cit.*, 25.4.1666, p. 178.

14. *Ibid.*, 29.4.1666, p. 179.

15. *Ibid.*, 24.5.1666, p. 181.

16. A.J. Böeseken (red.): *Resolusies van die Politieke Raad I*, 1651—1669, 20.5.1666 pp. 348 en 349; George McCall Theal: *Abstracts of the Debates and Resolutions of the Council of Policy at the Cape from 1651—1687*, 20.5.1666.

nes Pretorius se ervaringe binne die raamwerk van die geskiedenis van Mauritius.

Soos reeds gemeld, is die eiland Mauritius waarskynlik reeds in 1513 deur die Portugeese ontdek, maar eers heelwat later deur die Hollanders beset. In 1598 het Wybrand van Warwijck en sy seelui op die eiland geland en dit vernoem na Maurits van Nassau, die bekende stadhouer van die Nederlande. Die eiland is ook gereeld deur Hollandse, Engelse en Franse skepe besoek, veral omrede die duursame ebbehout wat na Europa as ballas verskeep is om daar ekonomies van die hand gesit te word. Om die Nederlandse belange in die Indiese Oseaan te beskerm, het die V.O.C. in Amsterdam op 15 Desember 1637 besluit om 'n eerste besettingsmag van 25 man insluitende 'n "opperhoofd" na Mauritius te stuur. Die eerste opperhoof, Cornelius Simonsz Gooyer van Amsterdam het op 7 Mei 1638 in die huidige Grand Port hawe van Mauritius geland. Een van sy opdragte wat hy uitgevoer het was om die eerste fort, Fort Hendrik, by die moderne Vieux Grand Port asook 'n klein hawehoof by die Ile de la Passa, op te rig. In 1639 is Gooyer deur Adriaan van der Stel opgevolg wie se seun Simon en een kleinseun Willem Adriaan later goewerneurs aan die Kaap geword het. Na die stigting van die Kaapse nedersetting in 1652, is die eiland Mauritius nie meer as van belang geag nie, en is na 20 jaar in 1658 besluit om die besetting te beëindig. Die Nederlanders het by hul vertrek alles vernietig om sodoende niks vir die vyandelike Engelse en Franse agter te laat nie. As gevolg van die redelike sukses met boerdery aan die Kaap het die V.O.C. met dieselfde vooruitsigte vir Mauritius in gedagte, in 1664 besluit om die eiland vir 'n tweede keer met 'n klein garnisoen te beset.¹⁷

Reeds in 1657 het die V.O.C. vir Jan van Riebeeck laat weet dat hulle van plan was om Mauritius "onder die Caep te betrekken", wat beteken dat die eiland onder die bestuur van die Kaap geplaas is.¹⁸

Die eiland Mauritius is gevolglik onder die beheer en toesig van die kommandeurs of goewerneurs van die Kaap geplaas. Beide die Kaapse en Mauritius-nedersetting was onder die toesig van die V.O.C. se bestuur in die Ooste te Batavia. Tussen 1673 en 1677, tydens die opperhoofskap van Hubert Hugo op Mauritius, het hierdie eiland-nedersetting 'n status en aansien gelykstaande aan die Kaap geniet en dit het gevolglik direk aan Batavië verantwoording gedoen. Hubert Hugo was 'n merkwaardige en veelsydige man. Hoewel hy reeds in 1654 in diens van die V.O.C. was het hy in 1661 as 'n seerower in opdrag van die Franse hertog van Vendome die pelgrimsbote na Mekka geplunder! In 1663 op pad terug na Europa, het hy Mauritius aangedoen en die veertig gestrande manskappe van die skip 'Arnhem' opgelaa. Dit was die gunstige verslag van hierdie skipbreukelinge wat die V.O.C. laat besluit het om weer die eiland as steunpunt te benut.¹⁹

Hierdie tweede en laaste Hollandse besetting van 1664 tot 1710, het merkwaardige persoonlikhede na vore gebring. Die lys van opperhoofde gedurende die tweede besettingstydperk was soos volg (waarnemende opperhoofde kursief): Nieuwland, Wreede, van Laer, Smient, Wreede *Wabrandt, Telleson, Col, Hugo, Lamotius, deodati en Momber*.²⁰

Aangesien Johannes Pretorius kort na die tweede Nederlandse besetting van Mauritius as amptenaar daarheen gestuur is, is dit nodig om kortliks oor die vroeë geskiedenis daarvan te berig. Johannes Pretorius het in sy latere verslag oor Mauritius na Nieuwland, die eerste opperhoof van die tweede tydperk, verwys.

17. P.J. Barnwell and A. Toussaint: *A short history of Mauritius*, London 1949, pp. 3, 8, 9, 10, 17 en 19; P.J. Barnwell: *Visits and Despatches, (Mauritius, 1598—1948)*, (Port Louis 1948), p. 25.

18. C.F.J. Muller (red.): *op. cit.*, p. 29.

19. P.J. Barnwell: *Visits and Despatches*, p. 35.

20. P.J. Barnwell: *Visits and Despatches*, p. 34.

Die tweede Nederlandse besetting van Mauritius het begin met 'n opdrag van die Here XVII aan die Kaapse Politieke Raad. Op 14 Mei 1664 het die raad besluit om 'n vaartuig met 'n klein besettingsmag van 12 man daarheen te stuur. Die manskappe was, soos gesê, onder die aanvoering van opperhoof Jacobus van Nieuwland.²¹

Ongeveer 'n jaar later, op 20 Oktober 1665, het die manskappe van die terugkerende fluit, die 'Pimpel', die volgende oor die omstandighede op Mauritius vertel: Die kommandeur van die eiland, sieur Jacobus van Nieuwland, is op 27 Mei 1665 na drie dae van ongesteldheid weens 'n beroerte-aanval oorlede. Die skipper van die 'Pimpel' het toe die assistent op die eiland, Georgius Frederickus Wreede, in die plek van die oorledene as opperhoof aangestel. Daar is verder berig dat afgesien van 'n swak administrasie daar, die garnisoen se voorraad rys en brandewyn reeds 3 maande tevore al uitgeput was. As gevolg daarvan het die manskappe geweier om te werk en drie van die rebelle en hul leier is geboeid na die Kaap gestuur om gestraf te word. Andersins skyn dit asof dit goed op die eiland met die kappery van ebbehout verloop het. 'n Tekort aan houtkappers is egter ondervind. Daar was 'n oorvloed vis en 'n verskeidenheid voëls sowel as wilde en mak beessoorte. Wreede het ook in 'n houer 'n monster van "Amber Noir" soos hy dit genoem het, na die Kaap saamgestuur. In die Kaap is egter geoordeel dat die voorkoms daarvan nie dié van egte amberhout was nie, maar monsters daarvan sou vir verdere ondersoek na Nederland gestuur word.²²

Dit is met hierdie agtergrond van en omstandighede op Mauritius tydens die tweede nedersetting daar, dat die fluit 'Hoog Caspel' op 27 Junie 1666 met drie opdragte na Mauritius vertrek het. Aan boord was "vaendrich" Dirck Jansz Smient, die Kaapse boekhouer, Jacob Granaet en Johannes Pretorius. Dat Johannes Pretorius die reis van die 'Hoog Caspel' meegemaak het en wat sy funksie op Mauritius sou wees, is nie aan die begin gemeld nie. Dit sou eers uit verslae blyk na sy aankoms op Mauritius. Op 24 Junie 1666 het sewe manskappe insluitende Johannes Pretorius, twee perde en 'n paar honde as versterking van die garnisoen op Mauritius in die Kaapse hawe aan boord gegaan. Daarna is 'n afskeidsfunksie en ete vir Smient en die boekhouer, Granaet, aangebied. Dit het waarskynlik in die ou fort plaasgevind. Daar is gehoop dat hulle die volgende dag, 25 Junie 1666, met die Genade van God sou afreis, maar die 'Hoog Caspel' kon eers twee dae later na Mauritius vertrek.²³

Die aankoms van die 'Hoog Caspel' op Mauritius op 30 Julie 1666 word in afsonderlike verslae van Wreede en Van Laer vermeld. In een van hierdie verslae vind ons die indruk wat Johannes Pretorius met sy aankoms op opperhoof Wreede gemaak het.²⁴ Wat Johannes Pretorius se eie eerste indruk van die eiland was, sal waarskynlik altyd onbekend bly. Hy het wel 'n breedvoerige verslag oor sy indrukke na 'n verblyf van ongeveer drie jaar en drie maande op Mauritius nagelaat. Die 'Hoog Caspel' het na 'n maandlange reis op Donderdagnmiddag, 11 November 1666, weer anker in die Kaapse hawe gegooi. In opdrag van kommandeur Wagenaer het die boekhouer, Jacob Granaet, toe breedvoerig oor hulle reis na en wedervaringe op Mauritius en Madagaskar berig.

Jacob Granaet se verslag wat in die Kaap op 30 November 1666 onderteken is, vertel onder andere daarvan. Op 30 Julie 1666, dit wil sê na ongeveer vyf weke, het hulle Mauri-

21. Andre de Chapuiset le Merle, F.R.G.S.: *Precis d'histoire de l'île Maurice (xvii au xviii siecle)*, pp. 111 en 112.

22. H.C.V. Leibbrandt: *op. cit.*, 20.10.1665, p. 162.

23. *Ibid.*, 24 en 27.6.1666, p. 184.

24. *Ibid.*, 10.11.1666, pp. 196–201; P.J. Barnwell: *Visits and Despatches*, p. 43; Algemeen Rijksargief, den Haag VOC 4001, pp. 775, 782–v, 783, Copie Missive door gemelte Opperhooff (Wreede) van Dato Dito (7 Sept. 1666) aen de Commandeur Zacharias Wagenaer geschreven.

tius se suidoostelike hawe bereik. 'n Uitgebreide beskrywing volg dan oor die landbou, plantegroei en dierelewe. Verder word berig oor administratiewe reëlins in verband met die manskappe. Granaet was nie seker of die skipper van die 'Hoog Caspel' wel magtiging gehad het om sodanige reëlins te tref nie. Dit blyk uit die instruksies dat hy nie sodanige magtiging gehad het nie.

Uit die verslag word dit duidelik wat Johannes Pretorius se taak op Mauritius was. Volgens die bestuursliggame van die tyd is hy gestuur as sekunde of tweede in bevel. Die bestuursliggame aan die Kaap is saamgestel uit 'n kommandeur, 'n sekunde, 'n fisikaal en 'n sekretaris (secretarij).²⁵ Dit was nie al nie. Johannes Pretorius is met 'n tweekledige doel gestuur, naamlik nie net as sekunde nie, maar om ook die funksie van sieketrooster te verrig. Aangesien Jan van Laer reeds 'n geruime tyd op die eiland was en as sekunde goeie dienste vir die bestaande opperhoof Wreede verrig het, is Pretorius as sieketrooster van Mauritius aangestel. Vanaf sy aankoms was hy verantwoordelik vir die geestelike versorging van die bewoners. Dit is duidelik dat die 24-jarige Johannes Pretorius nie meer as adelbors beskou is nie. Daar is waarskynlik spoedig besef dat hy as gevolg van sy skoolopleiding en familie-agtergrond, as student en predikantseun 'n meer verantwoordelike maatskaplike funksie in diens van die V.O.C. kon vervul. Die feit dat hy pas nadat hy ongeveer drie maande vantevore as adebors in die Kaap aangekom het, as sekunde vir Mauritius oorweeg is, spreek van 'n herwaardering en besef van die groter moontlikhede wat hy vir die V.O.C. se Kaapse bestuur en nedersetting ingehou het. Jacobus Granaet het ook berig dat, nadat die 'Hoog Caspel' die garnisoen op Mauritius tot sewentien man versterk het, hulle Mauritius op 11 September 1666 verlaat en op die 26ste van dieselfde maand Madagaskar bereik en anker gegooi het in die baai van Sint Augustinus. Hierna het hy volledig berig oor die mense en die naturomstandighede van Madagaskar. Met die 'Hoog Caspel' se aankoms in die Kaap is ook van opperhoof Wreede van Mauritius die tweede en breedvoerige verslag oor die besoek van die 'Hoog Caspel', en die heersende omstandighede daar in ontvangs geneem.²⁶

In die verslag het Wreede die aankomsdatum van die 'Hoog Caspel' op 30 Julie 1666 op Mauritius bevestig. Vir die eerste keer is vermeld dat die skipper van die 'Hoog Caspel' wie se magte deur die boekhouer Granaet in twyfel getrek is, Jan Anthonisz Haemstede was. Oor die aankoms van die betrokke persone, Smient, Granaet, die skipper en Pretorius, het hy soos volg berig: "Die here Smient, Granaet, die skipper en Pretorius is volgens u opdrag met hulle aankoms onder my dak geherberg en opreg getrakteer." Hy meld verder dat hy graag sou wou gesien het dat die skipper 'n vriendeliker houding teenoor hom kon ingeneem het sonder om sy, Wreede, se gedrag oor sy manskappe te ondermyn deur hom te verkleineer deur te sê dat hy, Wreede, as "een lompen assistendt" in diens van die Kompanjie "geen dienst gedoen" het. Hy het egter vertrou op die "volcomen getuijgenis" ("so sij willen") van Messieurs Sr Granaet en Sr Smient oor sy doen en late op die eiland.²⁷

Oor Johannes Pretorius het hy gekryf: Die voorlopige assistent Johannes Pretorius wat soos 'n "fraeij en stil borst (jonkman)" voorkom, sal volgens u opdrag, in diens geneem word. Ongelukkig vind ek dit raadsaam om hom vir eers nie as my tweede persoon aan te stel nie aangesien hy nog te jonk en onervare is om ingeval van vele sake, opdrage te gee aan so baie persone ("ouwe gasten"). Daarenteen is Jan van Laer 'n beson-

25. C.F.J. Muller (red.): *op. cit.*, p. 29.

26. Algemeen Rijksargief, den Haag, VOC 4001, pp. 775 en 786: Copie Missive door gemelte Opperhoofft (Wreede) van Dato Dito (7 Sept. 1666) aen den Commandeur Zacharias Wagenaer geschreven.

27. *Ibid.*, pp. 781—v, 782. My vertaling.

dere (''naerstich'') getroue Kompanjiesdienaar, tot so 'n mate dat indien nodig ek veel daaroor kan berig. Die skipper, die here Smient en Granaet, sal egter van sy bekwaamheid kan getuig en met min moeite kan bevestig dat Van Laer 'n getroue en standvastige dienaar kan word.''²⁸ Hieruit blyk die rede vir Johannes se aanstelling as sieketrooster op Mauritius. Hoewel hy deur die Kaapse bestuur geskik gevind is om die funksie van sekunde op Mauritius te vervul, was die destydse opperhoof Wreede tevrede met die goeie dienste van die bestaande sekunde, Jan van Laer, wat waarskynlik reeds sedert 1664 een van die opperhoof Nieuwland se manskappe op die eiland was.²⁹ Die bedoeling van die Politieke Raad was duidelik. Indien die bestaande opperhoof Wreede iets sou oorgekom het, moes Smient en Pretorius wat na Mauritius gestuur is, die bestuur van die eiland as opperhoof en sekunde oorneem. Soos sake verloop het, was Wreede nog in bevel van die eiland en moes die jong Pretorius agterbly en tevrede wees met sy status en nuwe funksie as sieketrooster, terwyl die 'Hoog Caspel' met ''vaendrich'' Dirck Jansz Smient en die boekhouer Jacobus Granaet veilig na die Kaap teruggekeer het. Hoewel Wreede in die verslag van 1666 aan die Kaapse Kommandeur gekla het oor die gedrag van die skipper van die 'Hoog Caspel' en die wens uitgespreek het dat hy self graag van sy pos ten gunste van Smient onthef sou wou wees, het hy in 1666 egter as opperhoof van Mauritius aangebly.³⁰ As gevolg van hierdie omstandighede was Johannes Pretorius se eerste opdrag en funksie op Mauritius dus slegs dié van sieketrooster.

Intussen het kommandeur Cornelius van Qualenbergen op 27 September 1666 die bewind aan die Kaap van kommandeur Wagenaer wat op eie versoek weens gesondheidsredes van sy pos afstand gedoen het, oorgeneem.³¹

Ook is daar op 4 Julie 1666 in die Kaap die loods op die terrein van die nuwe Kasteel as nuwe kerkgebou vir 'n duisend toehoorders ingewy,³² terwyl in Europa Nederland die oorhand in die seeoorlog teen Engeland begin kry het.³³ Die gevolg van laasgenoemde was 'n opdrag van die Here XVII dat die werk aan die nuwe Kasteel voorlopig gestaak moes word.³⁴

Op 30 Junie 1667,³⁵ net voor die finale vredesonderhandelinge tussen Nederland en Engeland by Breda,³⁶ is die bekende ontdekkingsreisiger, chirurgyn³⁷ en voormalige opsier van Robbeneiland,³⁸ Pieter van Meerhoff, deur die Politieke Raad van die Kaap opgedra om met 'n fluit, die 'Westwout', na Mauritius en Madagaskar te vaar. Van Meerhoff se ander opdrag was om ná die besoek aan die twee eilande ook die naby geleë Afrika-kus met die oog op ruilhandel te verken.

Sover dit die reëlings vir die besoek aan Mauritius en Madagaskar betref, is die opdragte op 10 Julie 1667 breedvoerig deur die kommandeur Cornelius van Qualenbergen

28. *Ibid.*, pp. 782–v, 783.

29. P.J. Barnwell: *Visits and Despatches*, p. 37.

30. Algemeen Rijksargief, den Haag, VOC 4001, p. 782: *op. cit.*

31. C.F.J. Muller (red.): *op. cit.*, p. 38.

32. A.J. Böeseken (red.): *Dagregister en Briewe van Zacharias Wagenaer, 1662–1666*, 4.7.1666, p. 269.

33. *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, VII, J. Kramer: *De Europese Grote Mogendheid 1648–1697*, 31.7.1667, pp. 141 en 142.

34. A.J. Böeseken (red.): *Resolusies van die Politieke Raad I*, 23.5.1667, p. 353.

35. H.C.V. Leibbrandt: *op. cit.*, 30.6.1667, p. 222.

36. *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, VII, J. Kramer: *De Europese Grote Mogendheid 1648–1697*, 31.7.1667, p. 143.

37. C.F.J. Muller (red.): *op. cit.*, pp. 53 en 55.

38. A.J. Böeseken (red.): *Dagregister en Briewe van Zacharias Wagenaer, 19.5.1665*, p. 199.

uiteengesit.³⁹ Die 'Westwout' moes eers na Robbeneiland vaar om die bagasie van Van Meerhoff op te laai, en dan wag vir die 'Poelsnip' sodat beide tegelyk op die tog kon vertrek. Dit blyk dat die Politieke Raad deeglik bewus was van die moontlike gevare wat hierdie opdrag vir Van Meerhoff en sy skipper ingehou het. Wie tydens die reis in bevel sou wees is duidelik vir Van Meerhoff en die skipper van die 'Westwout', Anthonie van Vollenhoven, uitgestippel. Vir die doel is die vorige jaar se vaarplan van die 'Hoog Caspel' aan die twee aanvoeders oorhandig. Hulle moes die volgende op Mauritius doen: Die voorrade van die Kaap moes afgelaai en die voorbereide ebbehout saam met ander houtsoorte ingelaai word. Indien die opperhoof, Wreede, hulle hulp nodig sou hê, moes hulle hulself tot sy beskikking stel om sake op die eiland in orde te bring. Opdrag is ook gegee dat niemand van die eiland ontslag mag kry nie, tensy sy tyd volledig uitgedien was. Indien opperhoof Wreede intussen dalk gesterf het, moes hulle alles sorgvuldig ondersoek. As hulle dan sou vind dat Jan van Laer, die sekunde, sy taak met voldoende geesdrif en toewyding verrig het, moes Van Laer as opperhoof aangestel word. Indien Van Laer om een of ander rede nie beskikbaar sou wees nie, moes Pretorius die opperhoofskap oorneem met korporaal Haegens as sy sekunde of 'derde'. Vir hierdie rede is die naam van die opperhoof uitgelaat sodat dit daar ingevul kon word. Hieruit word dit weer eens duidelik dat, ten spyte van Johannes Pretorius se jeug, die Politieke Raad aan die Kaap heelwat vertroue in hom gestel het om hom in die bestek van so 'n kort tyd, te oorweeg vir die oorname van die verantwoordelikheid vir die garnisoen op Mauritius. Sover dit hulle betref, en in ag genome die heersende omstandighede daar, het hulle hom beskou as iemand met die vermoëns om die opperhoofskap oor te neem. In die breedvoerige opdrag van Van Meerhoff was daar ook 'n versoek, naamlik om hulle vriendelik teenoor die inboorlinge te gedra. Hulle is gemaan om op hulle hoede te wees vir die Portugese aan die kus van Mosambiek.

Intussen is daar aan die Kaap per brief berig van die Here XVII ontvang dat vrede tussen Nederland en Engeland gesluit is. Dit sou eers op 24 April 1668 in werking tree. Om dié rede moes hulle op hulle hoede bly en al die skepe van die vaderland wat na die Ooste onderweg was, in die hawe terughou om as beskerming te dien vir die verwagte retoervlote van Batavië en die Ooste.⁴⁰

Na 'n reis van ongeveer agt maande het die 'Westwout' en die 'Poelsnip' op 27 Februarie 1668 weer na die Kaapse hawe teruggekeer. Die seereis het egter tragies vir Pieter van Meerhoff geëindig. Die 'Poelsnip' het op 25 Oktober 1668 van die eiland Mauritius vertrek en daar is berig dat hulle volgens opdrag die hawe van Antongil op Madagaskar vir ruilhandel aangedoen het.⁴¹ Daar is Pieter van Meerhoff en agt van sy manskappe deur die inboorlinge vermoor. Verrassenderwyse het hulle met hulle saamgebring die opperhoof van Mauritius, George Frederickus Wreede. Die garnisoen op Mauritius het intussen klagtes teen hom ingebring en daarom het Van Meerhoff en Van Vollenhoven dit goed gedink om hom liever van die eiland te verwyder.⁴² In die plek van Wreede het hulle toe vir Jan van Laer as waarnemende opperhoof aangestel.⁴³ Hy het dit gebly van 23 Oktober 1667 af tot op die laaste dag van sy "joernael of dagregister" gedateer 13 September 1668. Hierdie interessante dagregister is 'n waardevolle, volledige weergawe van die weersomstandighede en die doen en late van die garnisoen op Mauritius. Dit strek oor 'n tydperk van

39. H.C.V. Leibbrandt: *op. cit.*, 8.7.1667, pp. 223–225.

40. H.C.V. Leibbrandt: *op. cit.*, 5.2.1668, p. 236.

41. A.J. Böeseken (red.): *Resolusies van die Politieke Raad I*, 16.11.1668, p. 380.

42. H.C.V. Leibbrandt: *op. cit.*, 27.2.1668, p. 238.

43. P.J. Barnwell: *Visits and Despatches*, p. 43.

bykans 'n volle jaar. Hieroor word later berig.⁴⁴ Kommandeur van Qualenbergen is uit die V.O.C. se diens ontslaan. Daar is besluit om Jacob Borghorst in sy plek in die Kaap aan te stel. Die rede vir hierdie besluit van die Here XVII op 20 November 1667, is dat kommandeur Van Qualenbergen blykbaar op 'n onverantwoordelike wyse die Franse admiraal en onderkoning De Montdeverque en sy vloot, in die Kaap ontvang en onthaal het. Die rede vir hulle kommer was dat die Frans-Oos-Indiese Kompanjie onder Colbert 'n belangrike konkurrent kon word, terwyl Van Qualenbergen die Franse skepe vermoedelik beter behandel het as dié van die Kompanjie. Op 18 Junie 1668 het die nuwe kommandeur, Jacob Borghorst, die teuels van die Kaapse bewind van Cornelius van Qualenbergen oorge-
neem.⁴⁵

[Word vervolg]

-
44. Algemeen Rijksargief, den Haag, VOC 4003, p. 730 a 762: Journal of Daghregister gehouden by de Adsisstendt Jan van Laer, provisioneel opperhoofd van 't Comptoir Mauritius beginnende den 23 Oktober 1667 en eindigend den 13 September 1668.
45. A.J. Böeseken (red.): *Resolusies van die Politieke Raad I*, 18.6.1668, p. 372.